

Камінна душа

КУПИТИ

Гнат Хоткевич - бандурист, етнограф, театральний діяч, композитор і перекладач. Харків'янин, який тонко відчував гуцульську душу.

У центрі одного з найвідоміших текстів автора - молода сирота Маруся, яка стає дружиною священника й переїжджає до Криворівні, де її чоловік отримує парафію. Вона швидко завойовує любов гуцулів, але в прісному шлюбі не знаходить щастя. Її серце захоплює харизматичний ватажок опришків Дмитро Марусяк. Та чи зможе вона з ним віднайти омріяну любов? Чи не стане на заваді лиха вдача опришка?

«Камінна душа» - атмосферна, пристрасна й психологічна повість із непростими героями та неймовірними описами побуту й життя серед гір.

Про серію «Неканонічний канон»

Міркуючи про канон української літератури, в пам'яті спливають лише кілька прізвищ зі шкільної програми - Шевченко, Франко, Нечуй-Левицький. Хоча насправді цей перелік значно більший та різноманітніший.

Перед вами серія «Неканонічний канон», за допомогою якої ми хочемо поговорити про всіх тих, кого ми не знали, чиї тексти ми читали, не розуміючи контексту тогочасної реальності. Перед вами серія, покликана перевідкрити знайомих незнайомців. У ній ви знайдете цілий спектр українських авторів та їхніх творів - від Підмогильного і Багряного до Хвильового та Йогансена, від вишуканого інтелектуального роману до динамічного пригодницького, від новаторської урбаністичної прози до психологічних текстів.

Кожен текст супроводжується ключами для прочитання від українських літературознавців. Вони розкажуть, на що варто звернути увагу, і допоможуть подивитися на тексти українських класиків по-новому.

● ГНАТ ХОТКЕВИЧ. Камінна душа

● ГНАТ ХОТКЕВИЧ. Камінна душа

Повість

Віхля

Київ · 2025

УДК 821.161.2-311.1

X85

Хоткевич Гнат

X85 Камінна душа : повість / Гнат Хоткевич; післям. Богдани Романцової. — Київ : Віхола, 2025. — 400 с. — (Серія «Неканонічний канон»).

ISBN 978-617-8606-04-6

Гнат Хоткевич — бандурист, етнограф, театральний діяч, композитор і перекладач. Харків'янин, який тонко відчував гуцульську душу.

У центрі одного з найвідоміших текстів автора — молода сирота Маруся, яка стає дружиною священника й переїжджає до Криворівні, де її чоловік отримує парафію. Вона швидко завойовує любов гуцулів, але в прісному шлюбі не знаходить щастя. Її серце захоплює харизматичний ватажок опришків Дмитро Марусяк. Та чи зможе вона з ним віднайти омріяну любов? Чи не стане на заваді лиха вдача опришка?

«Камінна душа» — атмосферна, пристрасна й психологічна повість із непростими героями та неймовірними описами побуту й життя серед гір.

УДК 821.161.2-311.1

Текст звірено за виданням: Хоткевич Г. Твори в 2-х томах. — Київ : Дніпро, 1966. — Т. 2.

Усі права застережено. Будь-яку частину цього видання в будь-якій формі та будь-яким способом без письмової згоди видавництва і правовласників відтворювати заборонено.

© Богдана Романцова, післямова, 2025

© Володимир Гавриш, обкладинка, 2025

© ТОВ «Віхола», виключна ліцензія на видання, оригінал-макет, 2025

неканонічний канон:

Коли міркуєш про канон української літератури, у пам'яті спливають лише кілька прізвищ зі шкільної програми — Шевченко, Франко, Нечуй-Левицький... Хоча насправді цей перелік значно ширший та різноманітніший.

Перед вами серія «Неканонічний канон», за допомогою якої ми хочемо поговорити про всіх тих, кого не знали, чиї тексти ми читали, не розуміючи контексту тогочасної реальності. Перед вами серія, покликана перевідрити знайомих незнайомців. У ній ви знайдете цілий спектр українських авторів та їхніх творів — від Підмогильного і Багряного до Хвильового та Йогансена, від вишуканого інтелектуального роману до динамічного пригодницького, від новаторської урбаністичної прози до психологічних текстів.

Кожен текст супроводжується ключами для прочитання від українських літературознавців. Вони розкажуть, на що варто звернути увагу, і допоможуть подивитися на твори українських класиків по-новому.

Камінна душа

Ой Марусе, камінная душе!
Не слухати ж було шептання мого,
Не лишати ж було попонька свого.

I

Отже, сьогодні новий ксьондз служив по раз перший службу Божу. Гуцули прислухалися, придивлялись і остаточно винесли не зле вражіння. Особливо подобалася проповідь. Не змістом, бо змісту мало хто вкємував¹, а тим, що було її сказано голосно і виразно.

— Говорит — єк видпечєтує! — говорили один до одного пошептом.

Взагалі вся служба пройшла дуже добре. Дяк, бажаючи показатися, вигалайкував на дух кінський, закручував, заплутував мелодію до того, що сам ставав як дурний у тім усім, і під кінець служби захрип, сарака, так, що доброго ока горівки треба було відтак, аби голос вернувся.

Та й ксьондз, нема що казати, голосники мав добрі, гуцулія теж гула з охотою, хоч і невлад, а багачі кидали до скарбонки цілими левами.

А поки тяглася служба і дим кадильний, змішавшись з різними іншими гуцульськими пахощами, возносився до престолу Творця, баби по черзі бігали поздоровляти молоду попадю. Властиво, секретно кажучи, гадка тут була інша: баби хотіли переконатися, чи попадає молода, чи файна, отже, чи є надія, що піп буде триматися жінки. Бо попередник сього ксьондза великий був преподобник по бабській часті і добре дався гуцулкам взнаки.

І тут вражіння було добре: попада виглядала, як квіточка.

— А йке-с молоденьке, Бог би тє вкрив! — весело казали баби і гурмою лізли цілувати у руку.

А їмость червонілася, як яблучко, і не знала, чи їй тримати руку, чи сховати за спину, чи обтирати за кожним разом. Все то було для неї нове: і шлюб, і місце, і люди, і сама вона здавалася собі не такою, як була.

Утішені баби голосно прирікали, що хто дає на нове господарство, і на цей раз дари їх були щедрі й давалися з охотою. А тим часом

закінчилася служба Божа і ксьондз ішов царинкою², оточений гуцулами; ґазди топталися один одному по ногах, аби йти ближче до нового попа та хоч краєм вуха чути, що там він таке говорить.

Ксьондз вичисляв браки, які побачив у церкві: того немає, того немає, а те хоч і є, але в такому виді, що краще би його й зовсім не було.

— Презбитерія... Та хіба ж це презбитерія? Це, вибачайте, хлів свинячий, а не презбитерія! Презбитерія — це найголовніше місце в церкві.

— Ає! Ає! — підтакувала гуцулія.

— То, прошу єгомостя, то та' єк би сказати, усу путерю³ того місце на собі держит, — говорив старший брат, бажаючи за всяку ціну сказати й своє гідне слово.

— Яку путерію, що за путерію? Я ваших слів не розумію, але презбитерія мусить бути упорядкована. Треба наймити маляра, аби вималював порядно. Отже, прошу позволення мені тим зайнятися: я знайду маляра, зговорюся...

— Ає, ає! Стокмита⁴ го поренно⁵, аби не вшахрував.

— А що, ґазди⁶, думкуєте? Таже воно все може бути.

Ксьондз вичисляв далі:

— Воздухи — як шмати. Сорочка на престолі — мов у смолі купана. Ризи — сором убрати на себе. Чи вже ви, люди, такі бідні, що у вас храм святий у такому порядку?

Гуцули не признавалися до вини і все валили на попереднього попа.

— Прощу, єгомостику любенький, ми у тім ані сине за ніхтем не винні. Єк пип за церкву не дбає, хто ме дбати? Ци я, ци сусіда?

— Ає, то таки так. Тот пип бирше за молодиці дбав, їк за церкву.

Ксьондз старався повернути бесіду на інше поле, бо йому неприємно було чути нарікання на члена корпорації, але гуцули попали на своє болюче місце, як муха на садно, і не легко їх було звідти збити.

— Вин замість «Господи помилуй» співав: «А хто любить гриби-гриби, а я й печериці, а хто любить дівки-дівки, а я й молодиці».

— Вин і файнішої ще вмів.

І тут же одвертими формами оповідали досить нескромні деталі приватного життя свого духовного наставника, як рівно й деталі події, що привела до зміни старого попа на нового.

Речі стояли дуже просто. Один ґазда, переконавшись, що таки дійсно піп ходить до його жінки, ужив звичайного средства прозріваючих рогоносців — сказав, що йде до Жебйого за орудов⁷, а сам заховався в смеріче⁸ так, що міг бачити одразу і плебанію⁹, і Черемош, і свою хату.

Чекав недовго, бо піп, задравши одіяніє, уже перебрідав Черемош, а перебрівши, не пішов ніде, лиш просто до тої хати. Ґазда облазчиком-облазчиком¹⁰ прийшов верх своєї хати, зайшов утіль¹¹, двома колами добре припер двері, а сам, взявши третій, уліз у хату вікном.

І що там уже була за бесіда, не знати, а лиш єгомость, прийшовши додому, впав на ліжко та так уже й не вставав, аж доки не прийшло єпископське розпорядження про перенесення до другої парафії, а нім¹² така знайдеться, з чеканням при консисторії.

Таким чином очистилося місце в Криворівні для молодого о. Василія. Він лише-лише вискочив з семінарії, як тут дають самостійну парохію. Оженися — і самі печені гриби до рота полізуть.

Властиво, о. Василій давно вже намітив собі жінку. Правда, була бідна, як миша, виховалася в кляшторі¹³ на кинений кривими гріш, але зате була гарненька і як на смак новоукінченого семінариста, то навіть дуже гарненька, отже, цілком на добре зачіпала естетичні струни душі о. Василія.

Очевидно, опікуни на освідчення о. Василія відповіли цілковитою згодою. Боліли, правда, душею, нарікаючи на померлих родичів Марусі, котрі буцімто не лишили бідній сироті нічого; від себе подарували дві перини і ще надзвичайної роботи хрест у флящині, але о. Василій якось не дуже піклувався про віно: перспектива одразу, впрост зі шкільної лави сісти на багату гірську парохію, де за похорон дають вола, а за шлюб і пару, — ця перспектива вносила деякі компенсації в питання о гріш.

Ну, і от привіз на парохію молоду жінку, почалося нове життя.

Для Марусі мусило би бути таки геть цілком нове в усіх значіннях. З дитини-підлітка вона нараз стала жінчиною, хоч це якось... мало відбилося на ній, не зробивши жадних надзвичайних змін: мабуть, занадто ще була дитиною і по-дити-нячому пережила чи, скорше сказати, перебула цей факт.

Нова обстановка домашня також не зробила на Марусю надзвичайного вражіння. Мати чоловіка, стара господиня, що з'їла

зуби на веденню домашнім, любовно, але рішуче відсунула молоду невістку від усякого господарювання й життєвих дрібниць.

— Воно ще молоде. Нехай побавиться, аби не нарікала потім, що запрягли її до роботи, — говорила «бабця», як уже зарані величали усі стару їмость, і дійсно зуміла цілковито ухоронити Марусю від усяких буденних турбот. Навіть каву приносила до ліжка пестійці, і Маруся, ніжачися та щулячися, як кітка¹⁴, випивала запашний трунок і знов шурхала під ковдру.

Та вже єгомость якось запротестував:

— Де то видано, де то чувано? Замість того щоб самій раненько устати та старій жінчині подати до ліжка каву, вона — дивіться, люди добрі! — сама вилежується, аж поки їй принесуть.

Говорив він це не злобно, а от просто так собі, для порядку: просто це порушувало якусь там гармонію його понять про обов'язки жінки.

Маруся кривилася потім два дні на чоловіка, але каву з того часу варила вже сама. Єгомость підкпивав¹⁵ собі:

— Що то, мамо, нині кава так ніби... чи то недоварена, чи то переварена?

Бабця посміхалася, говорячи:

— Ну, ну... Буде вже тобі.

— Та ні, таки справді щось кава мені не смакує. Чи то, може, не ви самі варили?

— Прошу не пити, коли не подобається! — з обуренням виривалася Маруся, схоплюючись. На початках вона брала ще то все за чисту монету.

Отець Василь робив великі очі:

— А-а-а!.. Так то, може, ви варили?

— Я! Але вже по раз останній.

— Ну, то так би ви й казали. Я би тоді почав хвалити. — І пив далі, наче розсмаковуючи: — Гм... Воно й справді кава нічого собі. Гм... Але ж таки й зовсім добра кава. Гм... Я би навіть сказав, що зроду не пив такої доброї кави.

Маруся розцвітала.

— Направду?

— А бігме, направду. Так що навіть прошу позволення поцілувати ручку.

Згодом, коли така кумедія повторялася регулярно за кожним питтям кави, Маруся призвичаїлася і вже не звертала уваги на слова мужа, а свій обов'язок варення кави повнила вже без серйозної тривоги: вставала заспана, з позіханнями мішала, колотила там щось, чаклуючи над сметанкою. І все те під безперестанний шепіт бабці:

— Але йди... Йди, я сама... Та він не дізнається... Йди-бо...

Маруся ще смачніше позіхала і півсвідомо бовтала ложечкою.

Решта господарства цілком оминула плечі Марусі: бабуся сама несла весь тягар на собі, не допускаючи Марусю навіть до дрібниць.

Взагалі родинне життя надзвичайно якось скоро увійшло в свою колію. Отець Василь мав щось із флегматика в собі: все, чого лиш він діткнув рукою, набиралося якоїсь сірості, як в дощову годину. Впору з'їсти, впору лягти спати, з нудотою відробити свій обов'язок, положене число разів на тиждень приголубити жінку — в тім замикалося все. І не дивно, що завдяки такому регулямінові¹⁶ якось занадто вже скоро осів о. Василь: у швидкім темпі почало відростати йому черево, звисало молоде воло, рухи ставали лінивими і число їх все зменшалося.

І в усім тім новім життю, в усій тій розміреній пристосованості, і в сонній любові мужа, і в ніжних піклуваннях свекрухи, — в усім тім Маруся відчула би, певне, дуже скоро величезну нуду, якби... якби не було... гір.

Гори!..

Спочатку не зробили вони на неї вражіння. Навпаки: перші дні, як лиш молоді сюди приїхали, Маруся відчула, що гори давлять її.

— Але бійтеся Бога, отче! Де це ви мене завезли? Та тут страшно жити!

Отець Василь лиш блимав очима. Він був з Поділля, і йому самому якось було... «омкну»¹⁷ серед тих мовчазливих велетів. І лиш стара їмость, уроджена в горах, одразу почула себе на місці і дихала, як риба в воді.

— Нічого, дітоньки, нічого! Буде все добре. Я виросла і весь вік свій прожила на долах, але люблю гори понад усе.

І справді: вона відразу вжилася в гірську атмосферу і ввела в неї дітей. Та й о. Василь скоро пристосувався: потребував лиш вигідного

хліва, а де він, цей хлів, буде стояти, у горах чи на долах, — це йому було цілковито однаково.

Але зате Маруся згодом відчула гори цілою душею і полюбила їх.

— Чекай, чекай, доню, — часто говорила стара їмость у відповідь на захоплення Марусі. — Це ж іще зима. А от як прийде весна, як укриються верхи зеленню новою, позацвітають трави, як вилізуть гуцули зі своїх кожухів та розсиплються маком червоним по узгір'ях — от коли наші гори красні! Узимі якось... тісно в горах: усе пов'язане, поплутане стежечками, від стежки ані руш. А вліті — куди оком глянути, туди й ногою ступити. Пташечкою будеш літати кичерами¹⁸, коли...

— Коли що, бабцю?

Бабця усміхалася.

— Але, бабцю, — коли що, ну?

— Коли... коли я... не буду бабцею. А як буду або сподіватимуся, о, тоді обережненько будеш ходити, на паличку опиратися, а я тобі буду смачні страви варити, і тоді вже кава йтиме до ліжка, хоч би там що. А відтак... відтак винесемо його сюди, на ґанок, і буде на нього сонечко світити, буде його вітрець полонинський¹⁹ обвівати. І буде рости він здоровий, красний та розумний.

— Хто се, бабцю?

— Він, мій унук. Отже, бігай, ходи, щебечи, набирайся сил та здоровля, щоб легко, Господь дав, пішло, щоб було покорму багато, щоб свobodно перетерпіла.

— Аби-с легко зносила та й мирно злгала²⁰...

— Дивись! А ти звідки знаєш гуцульські приговірки?

— Таже я завше між гуцулками, бабцю!

Справді, Маруся одразу стала загальною улюбленицею. Гуцулки її пестили, як малу дитину, і, здавалося, не мали жадної пошани для такої високої гідності, як їмость. Навіть називали просто Муха, бо чули, що іноді ксьондз так її називав.

— Ей ти, Мухо! А йди суда! — кликали, мовби яку сусідку, але по суті речі любили свою їмостечку, як лялечку, і зробили би для неї все.

Марусі, наприклад, дуже подобалася «уберя»²¹ гуцульська, і якось в неділю вона, для жарту, перебралася по-гуцульськи: від одної баби взяла запаску²², від другої постолі, від третьої фустку, сорочку свою

побігла принесла. Молодиці убирали свою їмостечку, як вильце²³, зі сміхом та жартами.

— На всі гори молодичка!

— Ає! Нема ноші²⁴ понад гуцулску! Красит, панит²⁵, кольору додає.

А третя вже підспівує:

— Ци то, люде, чучурина²⁶,

Ци то горошина?

А ци то ми, добрі ґазди,

Файна йка дівчина?

— Та ци ти, Мухо, дівка, ци таки молодица? Бо шош не вигледаш ми на молодицу.

— Ає! То би ті в уплітках²⁷ було файно та в зґарді²⁸.

— Ей де! — сміялася Маруся. — У вас молодиці краще ходять, як дівчата.

— Бо то так і треба. Дівка шо? В дівці смаку нема, — і баби реготали.

Тим часом скінчилася служба Божа. Отець Василь, оточений, як завше, гуцулами, ішов до хати, наскоро полагоджуючи всі справи і щохвилини повторяючи:

— Люди добрі! На Бога, дайте мені чистий спокій. Бо ви сте харчували, як зіходили до церкви, а у мене ще й горобець у роті не наслідив.

Але гуцули не звертали уваги на ці моління. Раз на тиждень, а то й на два доводилося зіходити з верхів, і неділя була єдиним днем, коли можна було полагодити всі справи: і що дотикалися душі, і що зв'язані були з потребами тіла. Купувалася сіль, олій, усечина; упорядковувалися відносини з властями — словом, очищався й запоряжався гуцул на багато будучих днів наперед.

Найбільше допікали о. Василеві баби. З ними він ніколи не міг дійти ладу, а надто на перших початках, коли майже нічогосінько не розумів, що вони говорять. Гуцули-мужчини як-не-як, а сходили з верхів частіше, бували й на долах, ходили різними царами²⁹, а баба що? Сидить собі на своїй «течірі» і говорить так, як на цій «течірі» говорили дід її, й прадід, і всі попередні покоління на тисячу літ назад.

А що на другій «течірі» говорили «май инакше», то о. Василь часто попадав впрост в розпуку.

— Вин корнеє³⁰, корнеє, а ми не гонні. От ік би змора посіла. Та витак³¹ си провергли — а ту ті мрєч³² в очєх, а дух єк не зіпре у хавках³³.

І пів години часом б'ється о. Василь, поки зрозуміє, що «загоріло дівчинише, бо каглу³⁴ завчєсу заткали».

— Коли ж то було?

— А сночі³⁵, єґомостику, сночі.

— Що це значить «сночі»?

— Та... ніби сночі, сночі, ади... Саме у завлеги...

І тому тепер, забачивши, що молодиці купую стали йому на дорозі й чекають, о. Василь хитрим способом хотів обминати ґаздинь, але вони посунули за ним. Тоді він узявся їх переконувати, що для цілого всесвіту буде ліпше, коли вони цю справу відложать на слідуючу неділю.

— Та ми нічо не маємо до рахунку, прошу єґомостя. Лиш тут онна молодичка... аби-сте були ласкаві приймати та й зговорити шос.

— Я не маю часу, я не маю часу. Бійтеся Бога, люди добрі! Ви вже харчували, а у мене ще й дрібки в роті не було.

— Та вже, єґомостику любенький та годний, вислухайте цєсу молодицу. З далеких верхів тіцький світ ишла.

— Що ж там у неї пильне таке?

— Нехай сама вповіст, — і випихали Марусю наперед.

Зашарена, усміхнена, стояла вона напереді, перебираючи запаску пальцями, і дійсно, було на що залюбуватися.

Отець Василь протирав очі зі здивовання.

— Ти?... Що?... Що то має значити? Що то за маскарада така? Звідки? Хто тебе вбрав? Геть мені скидай! Цю ж хвилю!

Але тут уже всі гуцулки зачинили говорити разом, вступалися навіть ґазди.

— А не майте серця на того, єґомостику.

— Таку жинку Бог вам дав, що маєте декувати опередь престолу.

Але о. Василь удавав дуже розсердженого. Пощо — і сам не знав. І потім, за обідом уже, їсть-їсть та й згадає.

— Я що? Я лиш о тім, що ти, певно, вже білих звірів маєш повно. Бо то ж треба знати, з кого брати, а з кого й ні.

А на другу неділю гуцулки, змовившись, принесли своїй їмості в дарунок геть цілий убір гуцульський. Одна дала унучі, друга постולי, файно поморщені та пофарбовані, треті зложилися на кептарик³⁶ із сернини: давно вже кептарик цей лежить готовий у кушніра, та все не було покупця. Бо одно, що дорогий, а друге, що таки ні до чого: ніжне таке, дощу си боїт. А от їмості — саме таке.

І запаску, золотом перетикану, і фустку шовкову, а пацьорків³⁷ то нанесли стільки, що «корову би стало прикрасити».

Маруся аж не могла рішитися, чи приймати їй то все, чи ні.

— Любі мої... дорогі мої... Та за віщо ж то? Та чим же я відвдячитися годна?

— Бери, бери, Мухо, — то з доброго серця.

І молодиці пригадували, як Маруся власними руками нашила й нагаптувала багато всяких і воздухів, і сорочок на жертовники, та на престоли, та на налої; не переставала й тепер постачати всього того, хоч наглої потреби вже в тім і не було.

— Се на будуче, — говорила, приносячи якесь нове покривальце. А тепер сиділа над якимось гаптованням до антимінса й плащаниці.

II

Отак і йшло життя — у тоненькій якійсь гармонії. Не чулося твердого чогось, тривкого під стопою. Все було, мов порцеляна, доокола: на око приємне, а опертися не вільно.

І єдиною твердою річчю в усім тім, чула Маруся, було почуття старої їмості. Тільки бабця одна щось знала певно, ніби посідала тайну життя і вносила це розуміння в оточення. Простими словами говорила високі істини, ясным поглядом добиралася дна душі. Дивилася розумними очима на свою невістку і думала: «Що зробило тебе такою пташечкою й квіточкою? І чи зумієш отак проспівати, прощебетати цілий вік — чи зломить тебе життя, як квітану гілочку?».

І сумно ставало по цих думках на душі. Любила сина, але не могла не бачити, що для поривчастого й поетичного темпераменту Марусі треба

би було іншого чоловіка: розумного, твердого і трошки романтичного. Романтизм згодом вивіявся би, і зостався б лише розум та його поезія.

А о. Василь... Отець Василь був і не твердий, і зовсім не романтичний, і... не дуже розумний навіть. Бачила це бабця і журилася.

Якесь складне почуття носила в собі. Відчувала, що синові дуже мало треба до щастя і що його задоволила би кожна жінка, але що сам він далеко не кожному жінку міг би зробити щасливою.

«Поки воно півсвідоме — не відчуває нічого. От бавиться собі, співає... Ще не перестала бути дівчиною-дитиною. Але потім — чи не прийде щось велике, чи не скалічить душу?»

І боялася приходу того великого, і молилася: «Поможи, Господи, минути».

А Маруся брала життя таким, яким воно їй давалося. Любо їй було чути себе загальною пестійкою, любо збігати сніжною стежкою, порипуючи черевичками, та крикнути молодиці:

— Єк днували, Адно?

А молодиця засміється, мовби ясний місяць уздріла, і скоро-скоро кричить щось у відповідь.

А то скаже Грицькові зладити сани, понабирає дівчат, величезною стоголовою купою наваляться в сани і летять згори униз. Вивалюються в сніг, регочуть — аж відляски горами йдуть. А хто йде-їде, усміхнеться тепло, дивлячися на чисту цю радість.

— Узев собі наш пип не жинку, а дитинку.

— Най. Най своє відбудет. Видів³⁸, не було чесу в дедя-нені.

— Повідають, шо зросла в єкихос монастирох, ци де...

— А но видиш!

А довгими зимовими вечорами, коли сонце о другій вже закотиться за кичеру і лиш ґанок востаннє ловить бліді снопочки холодних променів, сідала Маруся в кухні (бо там найтепліше) і, вишиваючи, слухала довгих, безконечних оповідань баби Гафійки. Стара жінка оповідала все, що бачила на довгім віку, все, що чулося, пережилося, передумалося. Дивними зворотами простих фраз, неясними скоками примітивної фантазії розкривала перед молодого їмостею весь біль гірського життя і всю радість його. Картини снувалися за картинами, потріскував восковий недогарок, десь у запічку, угрівшись, безклопітно цвірінькав цвіркун, сліпими очима заглядала в маленькі

вікна чорна гірська ніч, а оповідання плелися одно за одним, мов польові квіти: і рожеві, і темні, і лагідні, й болючі... Десь в далекій Гіндустані рождалися перед віками, тисячі літ переносилися з уст в уста, з грудей в груди, аж поки не дісталися сюди, в цю щілину межі гір. А діставшись, пересякли гуцульським потом, зашуміли поточчинами³⁹, заговорили сумно в темно-синіх сиглах⁴⁰ — і перетворилися. Огріли гуцульську душу, пояснили їй її саму, так припали до серця, мов мама рідна. І полинули потім далі, далі дивувати людей міццю прастарої керниці, з котрої зачерають⁴¹, зачерають покоління — і не годні вичерпати до дна.

Маруся забувала шиття на колінах, утопивши очі в світлий ореол довкола ґнотика. І бачилися там боги й богині, князі з княгинями, страшні дракони убиралися в ведмежі шкури, пестрим фантастичним лицем дивилася стара казка, а творці того всього називалися «руська віра».

І коли кінчалося оповідання і, зітхнувши глибоко, оглядалася Маруся дивним поглядом доокола, довго не могла зрозуміти, звідки ж це чорні стіни — замість палацу золотого, восковий недогарок — замість сяйливих ламп і баба Гафійка — замість чарівниці, гірської пишної цариці.

А відтак співати починала Гафійка. Старечий голос дрижав, душа тріпотіла в словах, і вони, кимось уложені в гармонійні строфи, мов самі творилися в серці, виливаючися зі сльозою.

Багато знала й багато співала пісень стара Гафійка, але ні в одній з них не тужила так, душу всю виливаючи, як у пісні про славного Яношіка. Щось ріднило душу Гафійки з сею легендою, і старі очі наповнялися сльозами. А Маруся, притихнувши, слухала, як багата удова, злакомившись⁴² на червонії червінчики та на пишні убірчики, силою-неволею віддавала дочку свою, одиначку, за Яношіка, великого розбійничка.

Орало дівча, співаючи, сивими волами в красній долині, але й борозни ще не провело, як чує голос матері:

— Гей, ходи, дівча, додому:

Віддам же тя, не знаш кому.

Ударилося дівча в поли руками, густі коси вимикало, усякими голосами кричало. Треба забувати милого, тихого, як місяць ясний.

Сипнув розбійник талярами битими по столі перед удовою, блиснув лудінням⁴³ розкішним, кіньми турецькими, поясами угорськими — і загорілися очі в удови.

— Аби й за коси тя притягати мала, а таки віддам тебе легіникові⁴⁴ за гонір.

Схопив, як орел здобич, молодее дівчатко, поніс-полетів межи сині гори, в дикі ізвори⁴⁵. Приліпив хатку на скелі — і почалося життя-мука молодій молодиці. Тихої любові хотілося, запашного городчика, свічечки перед образом, любої розмовоньки вечірньої, а замість того налітали, мов круки, хижі товариші мужа, приносили із собою закривавлений шум, стрілянину, напивалися, будженицями⁴⁶ об'їдалися і лізли уночі до молодиці молодої, а Яношік рубав зухвалим голови сокирою. Ранком стручували труп у безодню, пили довго, темно й суворо мовчачи — і знов знімалися, мов стадо чорних птиць. Щезали за виломом скелі, замовкав посвист вартового — лишалася сама молода молодиця з німою дівчиною, служницею-рабинєю. Лишалася сама, затихала в вечірнім присмерку, тихим голосом співаючи про чоловіка, що

Нічков піде, нічков прийде —

Все кєрвавий меч принесе...

І не настанеться молодиця білі хустки прати, отой кривавий палаш витирати...

І по зритих літами щоках баби Гафійки повзуть бліді сльози... останні, виснажені, і капають десь на суху кисть руки. Діамантами повними блищать сльозинки на рожевій щічці Марусі і не хочять падати: шкода загубитися. А пісня йде далі.

Прийшла дитина. Бог зіслав її до цього неприступного орлиного гнізда. Сподівалася молодиця, що, може, хоч янголик цей невидимими крильцями прив'яже батька до дому, що хоч тепер почнеться маленьке щастя, латане, — але де... Ще буйніше починав собі опришок, ще довше ганяв лісами, горами, розбиваючи купців у караванах, панів на молитві, корчмарів по корчмах. Додому приходив у роздертій сорочці, зраний, скрипів зубами від лютого болю й від незагашеної пімсти.

Підносила до нього дитину, просила поцілувати, але опришок штовхав матір у живіт ногою, кричав, аби йшла пріч. Валився десь під смереками і, як ведмідь, зализував собі рани.

Вся болем оповита, скрушена, без сліз в очах падала уночі перед чорним, закопченим Миколою, благала стогнучи... Але святий не чув.

Тихий вечір настав. Винесла колиску з душної хати, поставила під яблунькою. Десь пішов чоловік — зілля шукати на найстаршу рану, що болить, спати ночами не дає і вже смердить гноєм, а злобить так, що весь світ би порізав.

Колисала синочка й співала. Сама не знала, що співає. Родилися слова десь глибоко-глибоко, з кров'ю підіймалися до серця, з диханням виривалися з уст:

— Люляй-люляй, малий хлопець,
Не будь такий, як твій отець,
Шо по лісі все лиш ходит,
В правій руці топір носить.
А якби ж ти, білий хлопець,
Та мав бути, як твій отець, —
Дала б тебе іскупати,
Орлам хижим роздзьобати.

І ринули сльози, як вогонь гарячі. Похилилася на бильце, тяжко заридала:

— Ой, викупала би тебе по раз останній, а відтак — нехай ліпше хижа птиця роздзьобає, як мав би людям кривду завдавати, горе нести.

А Яношік стоїть за яблунькою чорний, як ніч. Не знайшов зілля на рану, то знайшов ворога свого лютого. І озивається з-за спини:

— Ану, співай, як співаєш,
Коли добрий голос маєш!

Мов грім з ясного неба ударив. Обернулася, побіліла, як стіна, не може й слова сказати. А муж наближається, очі, мов вугілля, горять, як ножі гострі ріжуть.

— Співай, жоно, як співала,
Як-єс хлопця колихала.

— Ой... я, мужу, не співала...
Наємниці поганьбляла...
Що корови не доєні,
Що покої не метені...

І сама не знає, що говорить, білими рученьками перед себе тріпоче. А опришок вже знає, що буде робити.

— Сідай, мила, на лавочку —
Най ті зітну головочку.

І буде відтак хвалитися, як посадив жінку на лаву, аби зручніше їй голову стяти.

Остання відвага вступає в серці молодиці. Вона знає, що опришок свого слова не звержеться⁴⁷ хоч би тому лиш, що його сказав. І в останній раз просить:

— Зажди, мужу, хоч хвилину —
Най поцілую свою дитину.

І поцілувала... В одну щічку поцілувала, а в другу вкусила.

— Маєш, сину, на пам'ятку,
Коли забив отець матку.

Скричала дитина, пасокою заллялася... і змішалася кров матері з другою рідною кров'ю...

Плакала Гафійка, плакала Маруся. Мов сама пережила ту страшну драму в тісній щілині між гір, у хатці — ластів'ячій гнізді, безладно заваленій здобичами нічними, денним розбоєм.

А коли йшла потім спати Маруся, довго прислухалася: чи не скрипить де підозріло віконниця, чи не йдуть опришки, чорні хлопці.

III

Що й говорили старі їмость про весну, але й то мало. Всім єством своїм відчула Маруся прихід свята землі.

Мов чар який уступив у природу, по людях, оп'яняючи, розлився. Мов тисяча заплющених очей розкривалася. Чулася якась напружена

робота в організмі всесвіту, якась боротьба і якесь нове торжество нової правди.

— Йой, Боже, Боже! — говорив старий Дмитро, вартівник. Маруся часто любила збігати до нього і слухати довгих його оповідань. Зустрічав уже якусь не то вісімдесяту, не то дев'ятьдесяту весну, а все ще не міг рівнодушно відноситися до її приходу, сам відживав рівно з природою, чув «еснійшу кров» у собі.

— Йой, Боже, Боже, — що то весна! Імив би ю та й тримав в обидвоїх руках по вік вічний. І що то за чес, що то за любіськ — годі вповісти! Думайте лиш собі, їмостечко, що таку сми путерю в кістках чую, що зара' бих... не знаю, що робив.

Маруся поглядала на крепкого, жилявого діда, на його міцні чорні від праці руки і гадала собі: який же він був у молодості?

— Віходьте д'мені, їмостечко, на сету ніч⁴⁸ Благовіщенє: мемо ворожити вбоє⁴⁹, — казав Митро і підморгував, підкивував головою, мовби любаску кликав до себе на ніч. Зрештою, хто знає... хто знає... Усяко на світі...

На ніч Благовіщенську Маруся до діда не пішла, але однаково знала погоду на цілий рік наперед. Річ у тім, що Митро славився умінням відгадувати погоду після приміт Благовіщенської ночі, і до нього регулярно щороку зіходила ся гуцулія довідуватися: чи сіно дешево пускати, чи худобу, чи плови⁵⁰ віщували сеті зорі, а чи верем'є⁵¹ на літню пору, чи сіяти колопні⁵², а чи лен і т.д. і т.д.

І старий Митро, пихкаючи люлечкою, повагом, зі свідомістю висоти функції говорив:

— А ци у кєму вам⁵³, люде добрі, та ци у памнєть, ек сми тогид⁵⁴ вам говорив: запасайте, люде, трави худобов, спізнуйте косіне — най дзелень божа не ростет борзо, аби не вдарили студени, плюти⁵⁵ та й гляба⁵⁶ тогди косити?

— Ає! Ає!.. Говорили-сте, Дмитрику, діждали би-сте.

— А ци то си не справдило?

— От їк у воко, бигме.

— Я шош коло хати спас, а у верьху, гадаю собі, най буде, бо то, ади, високо зимарки⁵⁷ нема. Та шо думаете, ғазди? А не взєв-сми відтив ні віхтя сіна!

— О?

— Кобих⁵⁸ так здоров! Шо брав звидтив двоє сін, а то — ні віхтя.

Митро слухав те ніби рівнодушно, але зморшки весело грали у нього на лиці. Помовчавши кілька слід, зачинав:

— Ну, то тепер искажу вам, ґазди мої славні, шо й весна буде файна, і сапанє, і по сапаню, і єк колопні брати. Не сійте, люде, лену, бо лен дощ полюбляє, а божі зорі так приповідаять, шо ладне буде верем'є увес чес і на трави добре. На Юрія й віл си напасет, не то вівця ци там баран.

— Ой га! А я сіно перетримав. Так було в думці, шо навесні богачам дорого му продавати.

Гуцули сміялися. Це говорив Ілько, калай⁵⁹, що зроду не мав нічого — ні сіна, ні маржини⁶⁰. А от ішов. Ішов слухати приповістей Митрових, хоч йому було цілковито однаково — «ци верем'є буде, ци сльота».

Весна, весна! Приходить!..

Маруся літала по проталих стежечках, весело поплюскуючи гарними своїми чобітками. Зупиниться на хвилю, набере повні груди гірського чарівного повітря — і мов крила від того виростають! Летіла б до сонця, до вершків гір, до хмар. І серце завмирало на саму лиш думку, що скоро настануть цілком теплі дні, зійде сніг з усіх зашкалубин⁶¹ і можна буде видряпатися на найвищу кичеру, стати там, як янгол Божий на хмарі, і заспівати.

— Господи, Господи, як же ж то гарно, як же ж то мило! — І цілувала дітей, дівчат, весь світ готова би цілувати.

Іде весна! Мати Велика!

От уже скоро-скоро приїде на білім коні свят-лицар Юрій, і люди вітатимуть його. То ще давно-давно, в сивій давнині, урочисто почали обходити цей празник оновлення тіла, празник потомства, празник будучого. Довгою зимою під шкурами сховане тіло відбувало обов'язки, було рабом; тепер — увільняється і буде святкувати. На зиму припадають всі ті моління, клячання, пристосовання душі; весна — празник тіла. Воно велить, воно веде, воно творить.

І все чекає великого Юрія. Як молода дотримує честі до вінця, вселюдського й Божого розрішення, так все доокола, вся природа чекала приїзду кінного лицаря. І їде він, пишний та годний царевич, в

блискучім лудінню сяйливім і здалеку ще кричить: «Мечи ключі, брате Миколо, бо відіб'ю!...».

І старенький Микола, перелякавшись, борзо вергне назустріч свят-Юрію ключі від світа, а сам тікає у запічок, на небесну постелю, спочивати по труднотах довгозимових.

А пишний Юр їде, коником виграває, гострим списом леди пробиває, з гір зиму стручує, просікає копитами стежки-доріжки по убочах⁶². Стрепенуться сонні смереки, киваючи Юрієві назустріч, на привітання, напружаться бучина⁶³, березина соком налється. Широко зітхнуть гори, Черемош запіниться, вийде сонце і довше постоїть над землею. Іде! Іде свят-Юрій! Ліси косичить⁶⁴, земля правиться, хором могутнім несеться клич: «Весна! Весна! Задзвонили гуси-ключі, поверх моря йдучи!...».

Частіше зупиняються легіні з дівками коло перелазів, шепочуться щось на вухо. Або йде попри хату молодець, високо затягає:

— Ой напий си, бідашечко⁶⁵,
До мене горівки,
Ти не маєш чоловіка,
Я не маю жінки!

А з-за хати, десь з-під оборога⁶⁶, задирикувато відкликається дівочий голос:

— Ци я тобі не казала,
Не казали й люде,
Шо з нашого ба й кохання
Та нічо не буде?

А легінь лиш усміхнеться собі в усок та йде далі, в сопілоньку вифівкуючи⁶⁷, теплого вечора, темної ніченьки дожидаючи...

От і Юрій!.. Сонця Великого празник предвічний!

З незнаних країв, з-понад мір'я невідомого принесли гуцули честь цьому празникові і, як грань⁶⁸ темної ночі, бережуть із покоління в покоління. Повмирили старі боги, нові народилися, а сонце все лишилося сонцем, а плоть плоттю. І тому — як зможет ци у силу сонічко добре і днинка божя продовжит ци май-май — востра кров приливає гуцулові до тіла, і святкують сини природи спільне свято з

матір'ю посполу. Зиму — перебувають, літом — набувають ци. Юрій літечкові відчиняє ворота, тож чолом святому Юрієві!

І маржинка святкує. Весь добуток гуцула в маржині. Без неї гуцул ніщо, з нею — все. Заможність рахується на голови скота або на сіна. Про ґазду кажуть, що він «у двадцятєро сін стоїт» — і це вже повна міра заможності. Зустрівшись, гуцул по привітанню питає: «Єк маржинка?». Жебрак простибіг проговорює: «За ваше здоров'є та й за маржинчине здоров'є». Пів зими жиє відлюдно гуцул у зимарці — бо так на маржину ліпше; пів літа жиє відлюдно гуцул у полонині — бо так на маржину ліпше. Тисяча приміт, тисяча заговорів, чарів, примівок — все то для маржини, ради неї. Як хто хоче допекти кому, то закликає на маржину; як хто хоче приємність кому сказати, бажає добра маржині: «Аби кожда вам чинила по двоє, корови та вивці велико манни давали, прудко множили си, пишно котили си...».

І Юрій, цей поворотний, приворотний празник, — весь у ворожінню. З далекого загодя пам'ятають гуцули на цей день. Ще на Святвечір, коли пеклося й варилося до святої вечері дванадцять страв, брала ґаздиня з усіх мисок по ложці, пекла з того всього книшик та й ховала той книшик аж до Юрія. Ще на Благовіщення ходила ґаздиня до мурашковини і клала туди сіль, булки кавальчик, а відтак свої бовтиці⁶⁹, пацьорки, чепраги⁷⁰ і присипала тото все землею аж до Юрія.

А в Юрійове надвечір'я, лиш запало так май трішки у ніч, гори в сутінь повилися, долини поглибшали і Черемош почорнів, дивний малюнок забачила Маруся.

Саме всі сіли вечеряти в плебанії, о. Василь оповідав щось нудне й нецікаве, як нараз Маруся, несподівано глянувши у вікно, закричала:

— Пожежа десь! Горить!..

І так переразливо скрикнула, що всі посхоплювалися з місця. Підбігли до вікна.

Дійсно, по тім боці Черемоша, у Задуреків, горіло. Пишне зарево червоно-золотим півколом здіймалося угору і кидало криком у темні небеса.

— Пху, як же ти мене налякала, — говорила стара їмость. — Та яка ж то пожежа? То Юрія завтра.

— То що?

— Та палять гуцули ватри⁷¹ глодові: від того маржині, кажуть, добре.

Тим часом коло другої оселі запалало ще більше огнище; далі коло третьої, четвертої — і скоро всі гори, скільки було їх доокола, засіялися вогнями, задрижали червонястими, золотими променями.

— Як у казці... — прошепотіла Маруся.

Коло вогнів ворушились, видко, люди. Часом якась постать заступала костер — і тоді доокола бризкали затушовані снопи. У Черемоші дрижали й ломилися золоті мечі.

— Боже мій, як то красиво!.. Я побіжу, — і Маруся скочила з місця.

— Але куди ти? Чи не здуріла часом? Таже ніч надворі.

— Ну то що, як ніч?

— Ще зачепить хто по дорозі.

— Кого? Мене? — і в голосі Марусі було стільки здивування, що о. Василь махнув рукою.

— Нехай біжить. Се ж уперше вона бачить Юрія у гуцулів, — вступалася стара їмость.

— Я теж у перший раз буду святкувати Юрія у гуцулів, одначе мене анітрішки не кортить бігти кудись стрімголов. Навпаки, се треба поборювати, і я буду старатися всіма силами скасувати сі поганські звичаї. Бо то поганство.

Маруся вже не чула дальших наук. Накинувши хустку на голову, байбарочок старої їмості на плечі, вже бігла царинкою коло церкви до найближчої своєї сусідки і найліпшої приятельки — Анниці Дим'янчучки.

У Дим'янчуків саме запалювали ватру. Штефан приніс давини⁷² з-під маржини, підкладав під глід, а жінка тримала скіпку з вогнем. Побачивши Марусю, закричала:

— Ой їмостечко, Біг би вас укрити від усекої прички⁷³! Ану-ко підкладайте цесу ватру Божу своєв ручков: маєте руку шесливу, та й через вас Биг нам маржинки, ади, примножит.

Штефан, присівши, кивав привітливо головою. Маруся взяла з рук Анниці скіпку з вогнем.

— Де маю класти?

— Утсуда та утсуда, їмостечко, — з чотирьох усіх боків. Казав бих «синку»⁷⁴, та не вілно, — і Штефан підіймав топорищем глід.

З якимось священним трепетом підкладала Маруся вогонь. Таїнство обряду захоплювало.

Суха трава спалахнула. Затріщали, закрутилися на вогні дрібонькі галузочки, закурився дим. Штефан з Анницею шепотіли:

— Дай Господи... дай Господи... Пошли, Боже, сетенський та чистий, аби тільки було маржини, кільки має бути попелу з цього курища... Поможі, Господочку любий, аби жедні уроки маржинки нашої не ловили си, ек сего глоду нічо си не ловит...

І їх голоси спліталися з димом, іскрами приоздоблювалися і летіли високо-високо, в чорне небо, до старого гуцулського бога. Марусю обхоплювала урочистість хвилі, солодка близькість до таємного ритуалу; здавалося, що може вірити і вірить, як ці гуцули.

Ватра палала, розкидаючи фантастично вирізаними плямами доокола, щохвилі їх міняючи, творячи нові. Хлопчик-пастушок зіп'явся на вориння⁷⁵ і з якоюсь не то радістю півсвідомою, не то з острахом дивився, застигши очима, в саму глибіню таємної, чарівної ватри. З переляком, осадивши глибоко в тулуб голови, дивилася на вогонь маржина і не вимахувала хвостами. А серед тої всеї незвичної обстанови тонесенька, гей гаджучка⁷⁶, чомусь радісна, чомусь усміхнена стояла молода їмость. І мінилася лицем в цілуючих червоно-золотих смугах. Скакала би через цей вогонь, співала би, жертву би приносила!

Штефан відійшов трохи і уважно стежив, у який бік більше хилиться дим з курища. Стовп віявся в усі боки, але так, здавалося, що наворачтає от ік би бирше на Волощину⁷⁷. Кемував собі з того Штефан, що на тамтім боці, за ріков, тра прубувати.

«У кого ж би? З кого ж би то маржина на нас мала переходити?» — розкидав головою і не міг дорахуватися.

Все в першу весінню цю ніч мало значіння, було насичене чарівною силою віщування. Той, хто установив цей обряд і вшанував, не хотів і думати, щоби хоч щось могло пропасти дурно. Все говорило, все давало знаки, все ворожило — треба лиш було розуміти цю мову.

Спалахнувши високо, мов одразу зжерши, вогонь почав поволі пригасати; десь в однім місці, на сухій гіллячці зможеться, лизне жвавніше, а потім жовкне, золотіє, поникає. Пишна грань мов ворушилася, мінячися блисками й світлами.

Уважно приглядався Штефан до ватри, і, як лиш пригасла вона стільки, що не було поломені, кивнув на хлопця:

— Ану!

Хлопчик скочив з вориння, борзо розіклав і, гейкаючи, погнав худобу через грань. Корови жахалися, виставляючи вперед ноги та дужим рухом мотаючи з сопінням головою, але потім, широко переступаючи ногами, бігли через грань до загороди.

— Напасла ся! Напасла ся! — радісно підкрикувала Анна.

А ватра тим часом гасла, мертвіла грань, темнота ставала смілішою. Та Штефан, як тільки перейшла остання скотина, набрав із купи оберемок глогу і кинув у мертвіючий жар. Пригасла на хвильку ватра нараз з новою силою залопотіла, заборюкалася, веселими зигзагами просвердлюючи тьму.

— Підкидай, — коротко сказав Штефан жінці.

— Нічо, нічо. Мемо з їмостечков підкладати вбі⁷⁸. Сідайте, прошу. Не дуже сідець файний, але най буде, — і змахувала запаскою ковбочок⁷⁹, що лежав збоку, і просила Марусю сісти.

— Тра підкладати цесу ватру, аж докив когут не запієт, бо то, ади, проти чередінниць⁸⁰, проти відьмий тотих.

— І то всюда будуть вогні тримати аж до півнів?

— А всуда. Бо то відьма ласа сеї ночі ходити за молоком та й гет би зопсувала корову анінащо. Ото й Штефан пишов теж проти чередінниц кидати кецков⁸¹. Бо вна, відьма тота, страхат ци, ади, того та й гляба їй приступити.

Штефан відійшов убік. Брав заготовлені кецки, обвивав їх сухим сіном, запалював і кидав скільки було сили вниз по царинці.

— І-і-і-хха!.. — кричав при тім таким голосом, що не треба було бути й відьмою, аби перелякатися.

Кецки скакали, як невидані вогненні звірі, і, здавалося, свистіли проразливим свистом. Наскочивши в польоті на купу зікладеного каміння, підлітали догори і відразу гасли, розбризкуючися тисячами іскор доокола. Маруся плескала в долоні, як дитина, і тупотіла ногами, регочучи, тішачися й скачучи від радості.

І довго сиділа потім, час від часу підкладаючи патики в огонь, задумчиво слухаючи, як Анниця оповідає усяке ворожіння на святого Юрія.

— ...А витак попів, що то, ади, з сего курища позістане, тра розсівати царинками, маржині добре си робит ви'⁸² того на усеке. Сира така буде, єк глина, а вивці мут обростати, єк земня травов.

Маруся двоїлася, слухаючи й дивлячися. Виростали таємні образи нерозгадані з вогняних язиків, тріщало гілля, оповідаючи казку передсмертну, і билися лицарі, криваві королі поблискували скіпетрами, і мінилася зізда на безцінним уборі молодої цариці. А з-за костра, прориваючися через гостре полум'я, доносилися слова:

— ...Треба ще перед сонцем, бо то би не файно було, єкби хто завидів. Голіська меш бічи, от їк мати породила. Назбирати зіля Юрочка, а витак до мурашковіня до того, що то на Благовішене закопуєт ци усечіна. Тото си вибирає і даєт ци сіль з тов булков маржині, а до того ше дрібоцько посічет ци тот цвит. Та й си примов'є при тім: «Даю ті манну з усего світа, що мурашок наробив, що тут наносив, — та й би моя голубаня так ми з усіх свіків молока носила та й так аби старала, єк мурашок си старав». А витак доїти тра корову через тот пацьорок, що си викегне з мурашіня, та й так видоїти, щоб ані-ні молока не позистало. Бо то є така ворожка, що ме корова цілий рик давати тільки молока, кільки го дасть на Юрія самого. Та й тому маржині підкладат ци перед цим днем сіна побагато найліпшого, та й живит си добре, та й все.

Вже на плебанії почали непокоїтися, що так довго нема їмості. Стара пані казала Оришці піти пошукати, але та не фатигувалася йти далеко: стала на перелазі та й загукала, як на черево:

— Ї-мо-стеч-ко, го-о-ов!

Та так старанно, що старша пані аж знетерпјливилися й вийшли до перелазу.

— Та що це ти гукаєш на їмость, як на корову? Посоромилася б. Не піти та не пошукати!

— Та вони в Анниці. Де би їм ше бути.

— Ну то що з того? Треба піти гречно попросити, а не так галайкати на все село.

Оришка побігла, ляпаючи босими ногами.

— Їмостечко, любі! Там старі їмосць такі лю-юті-і, що аж пудно⁸³ си дивити, бигме. Ідіт скорше, бо вже ків тримають, мут бити.

— Ти не лякай, а сідай ліпше підкладати.

Оришка не давала себе довго просити, присіла перед ватрою і, ломлячи дрібно гілочки, любиалася, як вони спалахують. Потім зскакувала і, щезаючи в тьмі, кричала:

— Чкайте! Я знаю, де ще є глід. Багато-багато! — І за кілька хвиль тягла оберемок нового пруття, сикаючи, як залізе котра колючка в тіло.

В тихій бесіді, в гляданню мовчазливім тайн неговорених серед царства вогню минула ще яка година, аж сама Маруся згадала нарешті, що таки треба йти додому. Напустилася на Оришку:

— Ти пощо прийшла? Пощо тебе післано, га? Аби їмость до хати вести? А ти сама бавишся?

Оришка реготала.

Ішли потім вузьенькою стежечкою, лізли через вориння. Дим'янчучка кричала Оришці услід:

— Прийди завтра будза⁸⁴ їсти!

— Не требую!.. Я ґаздівська дитина! — відгукується Оришка, і голос її, дзвінкий, гострий, свердлує вухо.

— Який будз? Що за будз? — питала Маруся.

— А то, ади, завтра, на Юрія, по раз перший вивці си доят. Зара' молоко ґледжіють⁸⁵, та роб'є будз, та несут до церкви разом з колачами перенними⁸⁶. А витак тото свете⁸⁷ та дают кому бінному, аби Бога молили та просили, аби вивці давали бирше молока. А я не требую тими будзами: ци я не маю шо їсти? Ой га!

Ішли, близонько притулившись одна до другої, в нічних потемках. Близькості хотілося перед цими темними несподіванками, у свіжій вогкості першої весінньої ночі.

Маруся кріпко цілувала Оришку.

— Що се мені цілуватися так хочеться нині?..

IV

Прийшов Юрій — і розрішив. Сказав: «Плодіться, і розмножуйтеся, і наповняйте землю, радуючися» — і жажда життя, жажда любові, жажда єднання розлилася в повітрі. Нею дихалося день і ніч, нею переситився напитек, і хліб, і тогорічний овоч. І всюди, де сила, де природа, де творці, там широкою рікою розливалася вона, перетворюючися в поезію, в радість, в саме життя.

І Маруся відчула боже приказання, але не зрозуміла його. Щось прийшло. Живіше забурхала кров у жилах, око заблищало, хтось велів бігати, співати. Неясні думи, неясні бажання заворушилися в грудях, звідкись налітало зітхання, мимолетний сум — а потім знов хотілося дзвінко реготатись, повиснути старій їмості на шиї, пеститися, як кіточці.

І було солодко... Спочатку...

Але ріс і повнився місяць десь за горою; світло-зеленим хором гримнули нараз пісню нові бруньки на деревах; земля запишалася материнством... і легіні фуркали потоками, як молоді олені, викликаючи дівчат; і яку червонішу фустку надівала молодиця в свято, а пацьорків стільки чіпляла, що аж шия вгиналася, — і Маруся все частіше й частіше попадала в задуму і тихий сум. Щось росло, виростало, кликало кудись, а хто кликав — не знала, не уміла відгадати.

Хтось могутній ходив селом від хати до хати і сіяв одуряючим зіллям. Підійде, кине у відчинене вікно і йде собі далі, а від того зілля шаліють веселим, солодким шалом люди, множитися хочуть, вічність творити. І земля пристроюється на празник єднання, земля вагітніє, земля родить, земля велить бути собою всьому живущому. Чари, чари, чари весняні розіллялися темним небом, зоряним нічним, першими цвітами яблунь і слив, рожевими хмарками на сході і темно-пурпурою, наливою жагою пеленою в час західний.

А Маруся ходила в незрозумілій тривозі, шукала — і не могла знайти. Ішла двором — з-за стайні випорхувала, як пташка сполохана, вся зашарівшися, Оришка і лопотіла босими ногами, а через вориння штрикав хлопець і, згинаючися, біг у корчі.

Сідала під старенькою дзвіницею дивитися, як сонце заходить, а внизу, не бачачи нікого за густою вербою, шепотілися... Мужеський голос, стримуючи схвилювання, говорив, перериваючися:

— А я ті то все дарував... Єк ти з Васьком заходила собі, — я ті дарував. І з Федорчуковим колач ек розтегали на пальцях, — гадашми не видів? А я й то ті дарував.

А повний, грудний, набалований голос жінщини, мало стримуючися, дзвенів і дрижав вабливо:

— Фе! Було би не дарувати. Я ті кажу, шо з тобов нічо в нас не буде, та й іди собі гет.

Але ніхто не йшов геть, тихли згодом слова, чувся шепіт і довгий, щемливий поцілунок...

Навіть кушнірів хлопець, недоліток з тупим, поганим лицем, ловив маленьку Настуньку і, затыгаючи її десь у затінок, сопучи й слюнявляючися, говорив якісь брудні слова.

Могутньо співав бог! І діти природи знали, що він співає, квапилися виконувати приказання. Без намислу, без рахунку, як птиці, і пчоли, і цвіти. І лиш Маруся ходила неприкаяною в тім чаді, серед тих екстаз і не знала, що з нею діється.

А як зіходив над Добушінками млосний місяць, таємний властитель приливів, притягань, як натягнув свої струни і тоскливо задзвенів мелодіями покликів і питань, — гострий неспокій заповзав у душу Марусі. Простягалися стомлені в самоті руки, заломлюючися в гнучке коло, вигинався в солодких хвилях стан, а уста розкривалися, пили холодне повітря, принесене хвилями місяця, пили й не насищалися.

І міцно в таку ніч тулилася Маруся до свого попа, жадібно й гаряче цілувала. Піп сопів, розпалювався, довго возився коло жінки, а потім, відвалившись, засипляв у ту ж хвилю і хропів. А Маруся, півголодна, роздражнена, довго лежала, вся в огнях, і хотіла стогнати. Засипляла під ранок неспокійним, жарким сном, до пізнього потім не вставала з ліжка і виходила аж під обід стомлена, вимучена, з великими синцями під очима.

Запитливим оком поглядала стара їмость то на сина, то на невістку. Отець Василь червонівся і потупляв очі в таріль, а Маруся, не розуміючи, як загнана ланя, дивилася великими очима кудись далеко-далеко.

А приходила ніч, знов вставав проклятий мучитель-місяць і, мов злий чарівник, трубив у свій ріг, кличучи до жажди, до польоту, до усолод, і простягав руки, тайну відкрити обіцяючи...

Сюди... сюди... шепотом-шелестом шуварів⁸⁸ на високих полонинах, шумом потоків, свистом вітру в смерекових сиглах обпою, обвію, засиплю цвітами, дзвоненням крапель...

Тихою, вільною, вічною казкою я обів'ю твої скроні рожевії, зі слів і таємних заклять зачарованих буду сплітати вінки срібноцвітнії, тайни розкрию гірських моїх схованок, зроблю тебе Чорногори царицею!..

І царевич полонинський прийде з топірцем блискучим, свисне, крикне по-легінськи — гори-доли затріпочуть! З пістолета-двійки стрілить, що аж кінь спряде ушима, і ухопить тебе, царице, понесе понад верхами, понад прірвами, лісами, понад тими потоками, що рокочуть вдень і вночі, що манять дівочі очі...

Ге-е-е-ей! Злітайтеся, орли! Викрешіть вогню зі скали і тими крильцями із криці для гуцульської цариці! Та запалим ватру, пишну, дивну, чудно гожу, щоби на три світа ясно, щоби красно, дивно щасно!..

Розстелю, постелю, приголублю дорогу... обійму, притулю, до півсмерті зацілюю, заспіваю, вколисаю, снами казки спеленаю, місяць в хмари заочу, вітром тихий сон примчу... Спи, моя царице красна... спи, кохана зоре ясна... спи під тихі шепти гір, береже твій сон простір... Спи і сни солодкі сни... спи, моя царице, спи...

І заснули з нею гори, повились в туман ізвори, ніч притихла, хвилі стали, тіні світла вколисали. Лиш ген-ген, не знать далеко, там, де в синь верхи повиті, тужно, тоскно, мелодійно грає гуцул на трембіті⁸⁹...

Що творилося з нею по тих піснях нечутних, по тих снах неснених, по тих думках недуманих, по тих злобних, жорстоких, безумно-солодких і прекрасних покличах, — не могла би уповісти. І тужила би, тужила, русою косою шию овиваючи, і причитувала би над кимось помершим. І шаліла би в танці безумнім, при вогнях, обнажена ціломудрено, жаглива при огнях, і молилася би, на холоднім каменю священного підземелля, в чорних шатах вклякнувши, без світла, без празника.

Тісно... Тісно й душно було в нудній плебанії. Нудно зі старою Гафійкою, нудно з одноманітною в любові бабцею. Ішла б і йшла вгору по місяцевій срібній струні, грала би на невиднім і невиданім інструменті і, мов лунатик, вдивившись у місяць, усміхаючись, ходила би з верха на верх, а гуцули дивилися б і чудувалися: «Шо то, варе⁹⁰, най си преч каже, лешує⁹¹ кічерами?..».

І кінчалось те все рясними безпричинними сльозами. Падала головою в подушку і мочила її, гейби дрібним дощем. А стара їмость не знала вже, на яку й ступити, яким духом дихнути.

— Що тобі, моя ясонько, що тобі, золото? Чим тебе скривджено, чим уражено? Скажи ж мені, рибонько, скажи, донечко моя, втіхо моя, скажи мені, чим тебе рятувати, чого тобі бракує?

Але що могла відповісти Маруся, коли вона й сама не знала. Не знала, чому палять її місячні ночі, чому зове невидимий голос, чому в журкотінню струмка чуються шепоти, а в шумах смerek сопілкові, флоєрні⁹² ноти. Що їй бракувало? Нічо. Достаток, свобода, безклопітність, молодий муж, за котрого йшла, не почуваючи відрази; добра свекруха, милі люди, любі верхи, — чого ж їй бракувало, ну чого?

І, лиха сама на себе, казала, що більше так не буде, що то від безділля, з жиру. Казала собі, що з завтрашнього ж дня почне працювати по господарству і забуде дурні хвилювання. Але безсонна ніч приносила під ранок тяжку, розломлюючу втому, нило молоде тіло, руки не підіймалися навіть учесатися.

Борзо йшла весна цього року: на бистрім коні приїхав свят-лицар Юрій.

Ще Чорногора вся була в снігах, і, піднявшись трохи вище на ґруник⁹³, можна було бачити блискучі шапки, і в лице повівав прозорозимний вітер, а внизу вже так потепліло, що хоч купайся. І Черемош так борзо очистився, опрозорів, і зелень так буйно й відразу розвилася.

Наближався Великдень.

Клопоти передсвяточні уйняли трохи неспокою Марусі: не було часу. Хоч усе робилося, власне кажучи, само, а проте все ж і на Марусину долю випало чимало праці. А тут іще, мов на біду, навчила Анниця писанки писати, і Маруся ціла потонула в цій цікавій забаві. Двадцять горнят і мисочок відразу було запаскуджено усякими жовтилами, зеленинами, красилами, чорнилами; у всіх наймичок кінці носів були пофарбовані, а сама Маруся, випадало, більше була подібна до папуги заморської, як до високоповажаної жони пастира душ. А сидячи над гранею і капаючи туди з незручності воском, вона так наїдалася того

незносного чаду, що очі рогом лізли, і довший час не могла прийти до себе та, блимаючи очима, крутилася по хаті, як дурна вівця.

Але зате, як привчилася трохи, дивувала усіх своїми писанками.

— Боже ж, Бо-оже, йке ж то ладне! — вигукували наймички і просили кожна собі наперебій.

З радістю віддавала Маруся, і любо їй було знати, що таки й вона щось уміє та ще так добре уміє. Написала ще більше, ще ліпших, положила до кошика і побігла до своєї професорки похвалитися.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

КУПИТИ